

SELAHADDİN ÜNİVERSİTESİ

DİLLER FAKÜLTESİ

TÜRK DİLİ BÖLÜMÜ

**TÜRKİYE TÜRÇESİNDE BİÇİM BİLİMİNDE EYLEMDE
ÇATI**

Hazırlayan

Zine ŞABAN

Danışman

Öğr.Üye. Murtaza NECMETTİN

Erbil-2022

SELAHADDİN ÜNİVERSİTESİ

DİLLER FAKÜLTESİ

TÜRK DİLİ BÖLÜMÜ

**TÜRKİYE TÜRÇESİNDE BİÇİM BİLİMİNDE
EYLEMDE ÇATI**

Hazırlayan

Zine ŞABAN

Danışman

Öğr.Üye. Murtaza NECMETTİN

Erbil-2022

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	I
Özet.....	II
Kısaltmalar.....	III

Giriş.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1 Özneye göre çatı.....	5
1.1.1. Etken eylemler.....	5
1.1.2. Edilgen eylemler.....	6
1.1.3. Dönüşlü eylemler.....	9
1.1.4. İşteş eykemler.....	11
1.1.5. Öznesine Göre Fiiller (Özet).....	13

İKİNCİ BÖLÜM:

2.1. Nesneye göre çatı.....	15
2.2. Geçişli eylemler.....	15
2.3. Geçişsiz Fiiller.....	16
2.4. Nesne.....	18
2.5. Nesnesine Göre Fiiller (Özet).....	18
SONUÇ.....	19
KAYNAKÇA.....	20

ÖZET

Şekil bilgisi merkeze alınarak Türk dili ile ilgili yayınlara bakıldığında, konuyu gerek art zamanlı gerekse eş zamanlı olarak ele alan pek çok çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Hatta, bu bağlamda, Türk dilinin üzerinde en çok çalışılan, araştırma ve inceleme yapılan dil bilgisi alt dalının şekil bilgisi olduğu söylenebilir. Çalışmada tek başına türkiye türkçesi hareket noktamız olmuş.

Araştırmada alınan çalışmaların listesi, kitaplar,interneten olmak üzere Çalışmadaki konumuz türkiye türkçesinde biçim biliminde eylemde çatıdır ve iki bölümden oluşur, birinci bölüm çatının öznelere göre ,ikinci bölüm ise nesnelere göre detayli bir şekilde ve örneklerle anlatılmışımdır.

Anahtar kelimeler: dilbilgisi,şekil bilgisi,çatı,özne,nesne

KISALTMALAR

Öğr.	Öğretmen
s.	sayfa
TT	Türkiye türkçesi

GİRİŞ

Kurumsal dilbilim insan dilinin işleyişi ve anadili dağarcının betimlenmesiyle ilgilidir. Bu yüzden, dilbilim çalışmalarında ilke olarak, öğ-renilmiş ve edinilmiş bilgi arasında bir ayırıma gidilir. Öğrenilmesi bir eğitim almayı gerektiren Teknik bilgiler, doğal dil kazanma sürecinin bir parçası olarak görülmez ve bu yüzden ağırlıklı olarak anadili konuşucularının dile ilişkin sezgisel bilgileri dikkate alınır. çünkü öğrenilmiş bilginin yokluğunda da diller ve konuşucuları vardır; bunlar olmasa da diller ve konuşucuları varlıklarını sürdürmeye devan edecektir. Demek ki, bir dili dil yapan bu Teknik bilgilerin değil, aslında hiçbir zaman öğretilmeyen ve konuşucuda farkındalığı olmayan bilgilerin varlığıdır. Dilbilimin bir alt dalı olan biçimbilim, anadili kullanıcılarının sözcük düzeyine ilişkin sezgisel bilgilerinin betimlemelerini yapar. Bu bilim dalı, sözcükler, sözcüklerin yapısı, sözcüklerin sınıflandırılması, sözcük yapma ile tüm bunları yöneten kuralları içeren zihinsel süreçleri inceler. Şimdi biz de bu bölümde böyle bir çalışmanın küçük bir modelini oluşturarak, bütün anadili kullanıcılarının konuşmada uyguladığı bu bilinçdışı işlemleri doğal dilden aldığımız örneklerle bilinç düzeyine çıkarmaya ve bu süreçlerin nasıl işlediğini anlamaya çalışalım.¹

<https://ets.anadolu.edu.tr>

Tezin Amacı

Türklük bilimi araştırmalarında fiillerde çatı kavramı evrensel dilbilim bakış açısıyla sınıflandırılmış ve Türk dilinde hangi ekin hangi çatıyı karşıladığı kesin çizgilerle belirlenmiştir. Halbuki Türk dilinde adı geçen eklerin farklı tanımları da içerdiği örnekler tarihsel metinlerden tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede tez iki hedefi amaçlamaktadır: Birinci amaç, çatı eklerinin kimi araştırmacıların ifade ettikleri gibi yapım eki mi olduğu, yine kimi araştırmacıların ifade ettiği gibi çekim eki mi olduğu, yoksa her ikisinden ayrı bir tasnife mi tabi tutulması gerektiğidir. Tezin diğer asıl amacı, bugüne kadar yapılan tanımların dışında çatı eklerinin kesin 2 bir çizgiyle birbirinden soyutlanamayacağı ve bu çerçevede iç içe geçmiş işlevlerinin bulunduğunu ortaya koymaktır.² (YILDIZ muharrem, ESKİŞEHİR, 2014:s.1)

Birinci Bölüm

1.1. ÖZNEYE GÖRE ÇATI

Etken, Edilgen, Dönüslü, işteş ve Ettirgen Eylemler

Öznesi belli olan eylemlere **etken eylem** denir.

Ayşe yemek yiyor.

Mehmet öğretmen olmuş.

Esen yann İstanbul'a gidecek.

Cümlelerinde özne bellidir. Bu nedenle *yiyor*, *olmuş*, *gidecek* eylemleri etken eylemdir. Etken eylemler geçişli ya da geçişsiz olabilir. Nitekim yukarıdaki cümlelerde *yemek* eylemi geçişli; *olmak*, *gitmek* eylemleri geçişsizdir. Etken eylemin en önemli özelliği, öznesinin belli olması ve bu öznelerin eylemin belirttiği iş, oluş ve hareketi yapmasıdır. Bu nedenle öznesi belli olan eylemler etkençatılıdır. Öznenin durumuna ve yaptığı işe göre etken eylem çatı ekleri alır. Bu durumda yeni eylemler türer.¹(HENGİRMEN Mehmet,Mart2006:s.205)

öznelere göre eylemler,çatı bakımından **dörde** ayrılır:

1.1.1. Etken eylemler

1.1.2. Edilgen eylemler

1.1.3. Dönüslü eylemler

1.1.4.İşteşyeklemler²(DEMİR Nurettin,YILMAZ Emin,GENCANTahirNejat,EKİM2011:s.148)

1.1.1.ETKEN EYLEMLER: Dilimizde çatı eki almamış, kök ve gövde halindeki geçişli, geçişsiz bütün fiiller cümlede birer özneye ihtiyaç gösterdiğinden, bunlara etken fiiller diyoruz. Etken fiiller ile kurulan çatı da etken çatıdır. Şu halde etken çatı yüklem tarafından belirtilen işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren eksiz, yalın çatıdır: ak-, aktar-, bak-, belir-, biç-, değ-, duy-, eski- karşıla-³(KORKMAZ Zeynep,2009:s.545)

*Turgut,yalçın'ı çağırdı . Ben gideceğim . çocuk uyumu...
Haydar Alamazoğlu, memnun memnun koltuğuna oturur*

Bu cümlelerde özneler, eylemlerin anlattığı işi, oluş ve kılışı (edimi) yapmaktadır, yapandır;özneler yapıcıdır.

⁴(DEMİR Nurettin,YILMAZ Emin,GENCAN Tahir Nejat,EKİM2011:s.148)

Etken çatıda, özne açısından fiilin geçişli ya da geçişsiz olması önemli değildir. Yalnız nesne açısından önemlidir. Geçişli çatıda fiil nesneye ihtiyaç gösterdiği halde, geçişsiz çatıda buna ihtiyaç yoktur.⁵(KORKMAZ Zeynep,2009:s.546)

1.1.2. Edilgen Eylemler:

TANIM: Edilgen fiillerde işin kim tarafından veya ne tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Bu tür fiillere meçhul fiil de denir. Çünkü özne belirsizdir. Bu tür fiillerde fiil kök veya gövdelerine **-I** veya **-n** eklerinden uygun olanı getirilir.⁶(GÜLTEKİN İbrahim,2010:s.130)

-I (-il, -il, -ul, -ül)

-n (-in, -İN, -un, -ÜN)

Gerçek öznesi belli olmayan, çekimli eylemlere **edilgen eylem** denir. Edilgen eylemlerde, işin kim veya ne tarafından yapıldığı bilinmediği için bu eylemlere **meçhul eylemler** de denir. Edilgen eylem **-/, -n** çatı ekleri ile kurulur.

Kapı açıldı. (Kapıyı kimin açtığı bilinmiyor, özne belli değil.)

Duvar çizildi. (Duvarı kimin çizdiği bilinmiyor, özne belli değil.)

Adam vuruldu. (Adamı kimin vurduğu bilinmiyor, özne belli değil.)

Çocuk dövüldü. (Çocuğu kimin dövdüğü bilinmiyor, özne belli değil.)

Bir ünlü ya da -I, -r ünsüzleri ile biten sözcüklerden sonra genellikle -n çatı eki ile edilgen eylem yapılır:

- a yaşa-mak / yaşa-**n**-mak Güzel bir gün yaşandı.
- I bil-mek / bil-**in**-mek Soruların hepsi bilindi.
- r gör-mek / gör-**ün**-mek Uzaktan araba görüldü.
- u oku-mak / oku-**n**-mak Bütün kitaplar okundu.

Edilgen eylemlerde gerçek özne yerine sözde özne bulunur. Edilgen eylemin özne görevini üstlenmiş nesnesine **sözde özne** denir.

"**Engin** evi boyadı." Cümlesinde Engin sözcüğü gerçek öznedir. Bu cümlede evi sözcüğü nesnedir.

"Ev boyandı." Cümlesinde eylem edilgen olmuştur ve gerçek özne olan Engin sözcüğü yoktur. Gerçek öznenin yerini bir önceki cümlede nesne olan ev sözcüğü almıştır. Bu duruma göre etken eylemlerin bulunduğu cümlelerde özne işi yapandır. Edilgen eylemlerin bulunduğu cümlelerde sözde özne yapılan işten etkilenendir. Bazı edilgen cümlelerde sözde öznenin yanında gerçek özneler de bulunur. Ancak, bu durumda gerçek özne, özne sayılmaz ve tarafından, etkisiyle gibi Sözcüklerle birleşerek söz öbekleri oluşturur.

Bu konuda şu örnekler verilebilir:

Engin evi boyadı. (Etken eylem)

Ev boyandı. (Edilgen eylem)

Ev Engin tarafından boyandı. (Edilgen eylem)

Deprem bulun binaları yıktı. (Etken eylem)

Bütün binalar yıkıldı. (Edilgen eylem)

Bütün binalar depremin etkisiyle yıkıldı. (Edilgen eylem)

Polis hırsızı yakaladı. (Etken eylem)

Hırsız yakalandı. (Edilgen eylem)

Hırsız, polis tarafından yakalandı. (Edilgen eylem)⁷(HENGİR MEN Mehmet, 2006:s.206,207)

Edilgen çatılı fiillerde zihninizde oluşabilecek bir soru işareti şu olabilir. **Bir cümleyi edilgen yapabilmek için fiillere hangi durumlarda -l veya -n eklerini getirmemiz gerekecek?** Bu soruyu sormakta çok haklısınız. Ana dili Türkçe olan biri için bu sorunun bir anlamı olmayabilir, çünkü ana dili Türkçe olan bunları hiç düşünmeden fiili kullanabilmektedir. Ancak Türkçeyi sonradan öğrenen biri için nerede, hangi durumlarda hangi ek gelebileceği hususu önem ifade etmektedir. Bu hususta da aşağıdaki gösterileceği üzere çalışmalar yapılmıştır.

Akış ve Aslan'a göre -n ve -l çatı eklerinin fiillere gelişi şu şekilde olmaktadır:

Fiil ünlü ile bitiyorsa -n eki ile edilgen yapılır.

beslemek / besle-n-mek

temizlemek / temizle-n-mek

ütülemek / ütüle-n-mek

başlamak / başla-n-mak

Fiil sessiz harf ile bitiyorsa -ıl, -il, -ul, -ül ekleri ile edilgen yapılır.

yapmak / yap-ıl-mak

kesmek / kes-il- mek

kurmak / kur-ul- mak

görmek / gör-ül-mek

Fiil -l ünsüzü ile bitiyorsa -ın, in, -un, -ün ekleriyle edilgen yapılır.

çalmak / çal-ın-mak

silme / sil-in-mek

bil-mek / bil-in-mek

bölmek / böl-ün-mek⁸(GÜLTEKİN İbrahim,2010:S.131,132)

1.1.3. DönüŖlü Eylemler:

TANIM: Öznenin yaptığı iŖ yine öznenin kendisini etkiliyorsa yani iŖ özneye dönüyorsa bu fiillere adından da anlaşılacağı üzere dönüŖlü fiil denir. Etken bir fiili dönüŖlü yapabilmek için edilgen fiilde olduğu gibi yine **-I** ve **-n** eklerini fiile ekliyoruz. Ancak anlam olarak yukarıda da açıklandığı üzere dönüŖlü ile edilgen arasında elbette fark var.

⁹(GÜLTEKİN İbrahim,2010:S.132)

Kimi zaman edilgen eylem ile dönüŖlü eylem birbirine karıştırılmaktadır. Bunun en önemli nedeni **-I**, **-n** çatı eklerinin hem edilgen, hem de dönüŖlü eylemlerde kullanılmasıdır. Bu durumda yapılacak tek Ŗey kullanılan çatı eklerine değil, cümlenin anlamına bakmaktır. Bu konuda Ŗöyle bir örnek verebiliriz:

Çocuk yıkandı. (Çocuk bir başkası tarafından yıkanmıŖsa, edilgen eylem)

Çocuk yıkandı. (Çocuk kendi kendini yıkamıŖsa, dönüŖlü eylem)

DönüŖlük Eki: -I (-il, -il, -ul, -ül)

Bu iŖe gerçekten çok üzüldüm .

üz-mek/ üzü-ül-mek

Dađa çıkarken hepimiz çok yorulduk.

yor-mak / yor-ul-mak

YaŖlı adam bir köŖeye büzüldü.

büz-mek/ büz-ül-mek

DüŖman askerleri dağın arkasına çekildi.

çek-mek / çek-il-mek

İki gün süren dev dalgalardan sonra deniz duruldu.

dur-mak/ dur-ul-mak

Askerler ileriye atıldı.

at-mak /at-il-mak

Öğrenciler karŖımıza dizildi.

diz-mek /diz-il-mek

-n (-in, -in, -un, -ün)

Sınavı başarınca çok sevindim.

Bu sabah erkenden giyindim.

Gelirken müdüre güründüm.

Geçen yıl Hasan Bey eşinden boşandı.

Ahmet Bey uyumak için hemen soyundu.

Adam, düşmemek için pencereye tutundu.

Yaşlı kadın akşama kadar dövündü.

sev-mek / sev-in-mek

giy-mek / giy-in-mek

gör-mek / gör-ün-mek

boşa-mak/ boşa-n-mak

soy-mak / soy-un-mak

tut-mak / tut-un-mak

döv-mek /döv-ün-mek

-ş (-iş, -iş, -uş, -üş)

Dün akşama kadar koşuşturdum.

Kısa bir süre sonra halkta yanlış bir kanı oluştu.

Ahmet Bey bu kez de politikacı olmaya kalkı ştı.

Çok çalıştım, ama sonunda isteklerime eriştim.

Küçük çocuk, lam bir dövüşçü gibi yetişti.

Yaşlı adam, oğlunu görünce, genç delikanlıya

Dönüştü.

Dün akşama kadar koşu şturdum.

koş-mak / koş-u ş-tur-mak

ol-mak / ol-uş-mak

kalk-mak/kalk-ış-mak

er-mek/ er-i ş-mek

yet-mek / yet-i ş-mek

dön-mek / dön-üş -mek

koş-mak / koş-u ş-tur-mak

Kimi zaman dönüşlü adillar kullanılarak dönüşlü eylem, etken eylem durumuna getirilir. Ancak bu durum bütün dönüşlü eylemler için geçerli değildir.

Kendinizi çok övmeyiniz. Çok övünmeyiniz.

Kendinizi çok yormayınız. Çok yorulmayınız.

Kendinizi iyi yıkayınız. İyi yıkanınız.¹⁰

(HENGİR MEN Mehmet, Mart2006:S.208,209,210)

* Dönüşlü çatılı fiillerin, etken ve edilgen çatılı fiillerden farkını şu örnekler üzerinde gösterelim.

Ali arabasını yıkadı. (Etken)

Araba yıkandı. (Edilgen)

Ali, yıkandı. (Dönüşlü)

Gördüğünüz üzere birinci cümlede özne bellidir ve öznenin yaptığı işten etkilenen bir nesne vardır. Nedir o, elbette araba. İkinci cümlede özne yok, nesne ve fiil var. Çünkü ikinci cümlede önemli olan arabanın yıkanmış olmasıdır. Üçüncü cümle ise dönüşlü fiil örneğine girer. Yıkayan Ali'dir. Yıkama işinden etkilenen yine Ali'dir. O hâlde bu cümlede fiil dönüşlü fiil olmaktadır. Dikkat edilirse, edilgen çatılı fiil ile dönüşlü fiile gelen ek -n ekidir, yani aynı ektir. Ancak cümleler özne durumu bakımından birbirinden farklıdır.

1.1.4. İşteş Eylemler: -ş (-iş, -iş, -uş, -üş)

TANIM: İşteş çatılı fiillerde, yüklemde gösterilen işi birden fazla kişi ya karşılıklı veya

birlikte yapıyorlarsa o fiillere işteş fiil diyoruz.

İşteş fiiller, “-ş” yapım ekini alırlar. Bu ek, geldiği kelimenin ünlü-ünsüz durumuna göre “-ş, -iş, -iş, -uş, -üş” şeklinde olabilir. Bu çatı eki, yüklemde belirtilen işin karşılıklı olarak

veya birlikte yapıldığını gösterir.¹¹(GÜLTEKİN İbrahim,2010:s.133)

İşteş çatı, ünlü ile biten fiil kök ve tabanianna -şekin, ünsüzle bitenlere, dil ve dudak benzeşmesine uyan bağlantı ünlüsü almış -(I)ş-1-(U)ş- ekinin getirilmesi ile kurulur: anla-ş-, bekle-ş-, çek-i-ş-, did-i-ş-, bul-u-ş-, döv-ü-ş- gibi.

Bir işin birden çok özne tarafından yapıldığını gösteren eyleme **işteş eylem** denir, işteş eylemi yapmak için eylem kök ya da gövdesine -s çatı eki getirilir. İşteş eylem genellikle iki görev üstlenir:

1. Bir işin karşılıklı yapıldığını belirtmek

Hamdi ile Mural dövüştiler.	döv-mek / döv-ü ş-mek
Almanlar ile Fransızlar çarpı ştilar.	çarp-mak / çarp-ı- ş-mak
Yeni konuklarımı dün tanıştık.	tanı-mak / tanı-ş-mak
Kan koca hasretle kucaklaştılar.	kucakla-mak / kucakla-ş -mak
Müdürle dün akşam görüştük.	gör-mek/gör-üş-mek

2. Bir işin birden çok özne tarafından toplu olarak yapıldığını göstermek .

Çocukların hepsi birden kaçıştilar.	Kaç-mak/kaç-ış-mak
Kuşlar yükseklerle doğru uçuştular .	uç-mak / uç-u ş-mak
Polisler olay yerine koşu ştilar.	koş-mak / koş-u ş-mak
Salondaki tüm izleyiciler gülü ştiler.	gül-mek / gül-ü ş-mek
Bu üzücü olaya saatlerce ağlaştılar.	ağla-mak / ağla-ş -mak

¹²(HENGİRMEN Mehmet,Mart2006:s.210)

a.-(l)ş-/(U)ş- ekinin çatı kavramı açısından birbirinden farklı iki işlevi vardır:

a. Bir işin, bir eylemin birden fazla kişi tarafından karşılıklı olarak yapıldığını gösterir: anla-ş-, at-1-ş-. bak-1-ş-, boğ-u-ş-, bölü- ş-, çat-1-ş-, it-i-ş-, dert/e-ş-. kap-1-ş-, kokla-ş-, kucak/a-ş-, öde-ş-,
öp-ü-ş-, payla-ş-, selam/a-ş-, sev-iş-, sözleş-ş-, tam-ş-, telefonla-ş-, tokala-ş-. tut-u-ş-, veda/a-ş- gibi.

b. Bir işin, bir eylemin birden fazla kişi veya özne tarafından toplu olarak hep birlikte yapıldığını gösterir: ağ/a-ş-, cıvılda-ş-, gül-üş-, kaç-ış-, koş-uş-, kükre-ş-, öt-üş-, uç-uş-, ulu-şgibi.
¹³(KORKMAZ Zeynep,2009:s.553)

1.1.5.Öznesine Göre Fiiller (Özet)

ETKEN FİİLLER	EDİLGEN FİİLLER	DÖNÜŞLÜ FİİLLER	İŞTEŞ FİİLLER
Öznenin işi kendisinin yaptığı fiiller.	İşin kim tarafından yapıldığı belirsiz, önemli olan işin yapılıyor olması. Fiil kök veya gövdesine -l veya -n eki getirilir.	İşi yapan aynı zamanda yapılan işten de kendisi etkileniyor. Fiil kök veya gövdesine -l veya -n eki getirilir	İş en az iki kişi tarafından karşılıklı veya birlikte yapılıyor. Fiili kök veya gövdesine -ş, İş, eki getirilir.
yıkamak	yıka-n-mak	yıka-n- mak	gör-üş-mek

¹⁴ (GÜLTEKİN İbrahim,2010:s.134)

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. NESNEYE GÖRE ÇATI

Nesnesine göre fiiller, fiilin nesne alıp almama durumunu gösterir. Dört kısımda incelenir.

1. Geçişli fiil, 2. Geçişsiz fiil, 3. Oldurgan fiil, 4. Ettirgen fiil.

¹⁵ (GÜLTEKİN İbrahim,2010:s.134)

Eylemlerin nesne alıp almamaları doğal yapılarında vardır. Eylemler bu özelliklerine göre ikiye ayrılır:

•Geçişli eylemler (Nesne alan eylemler)

•Geçişsiz eylemler (Nesne almayan eylemler) ¹⁶(HENGİRMEN Mehmet,Mart2006,s.203)

Türkçede kök ve gövde halindeki fiiller, "geçişli fiiller" ve "geçişsiz fiiller" olmak üzere başlıca iki alt gruba ayrılır. Anlam farklarına göre az sayıda hem geçişli hem geçişsiz olan fiiller de vardır.

Geçişli fiiller, anlam yapıları açısından nesne almaya elverişli olan, nesne alabilen fiillerdir: aç-, aktar-, at-, bağla-, beze-, biç-, boz-, böl-, devir-, diz-, döse-, ele-, em-, ısıt-, işit-, kaşı-, kaz-, kırp-, kur-, külle-, perde/e-, postala-, sağ-, sende/e-, sergi/e-, sev-, süz-, tanı-, tıka-, yaz-, yut-, zorla- gibi.¹⁷(KORKMAZ Zeynep,2009:s.542)

2.2.GEÇİŞLİ EYLEMLER

Öznenin yaptığı iş, canlı ya da cansız başka bir varlığı etkiliyorsa bu eylemlere **geçişli eylemler** denir.

Turgut kapıyı açtı.

Yalçın şiir okuyor.

Cümlelerinde turgut'un ''açma işinden etkilenen öge,kapı;

Yalçın'ın "okuma" işinden etkilenen öge, şiidir. Kapıyı ve şiir sözcükleri "nesne" dir¹⁸(DEMİR Nurettin,YILMAZ Emin,GENCAN Tahir Nejat,EKİM2011:S.145)

"Yapma, etme" bildiren fiiller geçişli fiillerdir. Bunlar cümle içinde hem belirtili hem de belirtisiz nesne alabilirler. Kimi ve neyi sorularına cevap oluştururlar. Aşağıdaki cümle örnekleri fiilin nesne ile bağlantısını açık olarak göstermektedir :

- * Dört yandaki güneş/e kızmış dağların koklayışı ile yanan ovayı, rüzgar gibi geçti.
- *Oturduk senfoni çaldık. Senfoninin ne olduğunu, ne olmadığını öğrendik.
- *Mimarlık umurunun teki olmadığı halde, mimarlara Batı mimarlığının kendince püfyonlerini sıralardı.¹⁹(KORKMAZ Zeynep,2009:s.542)

Fiil kök ve gövdelerinin çatı ekieri ile genişletilmesinden sonra kendini gösteren geçişlilik ve geçişsizlik özelliği ise bir gramer kategorisi olarak doğrudan doğruya çatıyı ilgilendirir ve çatı kategorisi içinde ele alınma durumundadır. Bu ikisi birbirine kanştırılmamalıdır.²⁰ (KORKMAZ Zeynep,2009:s.543)

2.3. Geçişsiz Fiiller

Geçişsiz fiillerde, geçişli fiillerin aksine öznenin yaptığı iş canlı ya da cansız başka varlıkları etkilemez. Diğer bir ifadeyle fiil nesne almaz. Öznenin yaptığı iş kendine dönüktür.²¹(GÜLTEKİN İbrahim,2010:s.135)

Nesne almayan eylemlere **geçişsiz eylemler** denir. Geçişsiz eylemlerde öznenin yaptığı iş canlı ya da cansız başka şeyleri etkilemez. Başka bir deyişle öznenin yaptığı iş kendine dönüktür. "*Serpil erkenden uyudu.*" cümlesinde *Serpil* öznedir ve *Serpil*'in yaptığı *uyuma* işi kendine dönüktür. Genellikle bir *oluş* ve *hareket* bildiren eylemler geçişsizdir. gülmek, ağlamak, uyumak, gitmek, gelmek, düşmek, barışmak... gibi.²²(HENGİRMEN Mehmet,Mart2006:s.204)

Geçişsiz eylemler *nesne* almadıkları için *neyi, kimi* sorularına cevap vermezler. Bu hususu örnekler üzerinde görelim:

• ***Ahmet, hızlı adımlarla yürüdü.***

Bu cümlede Ahmet'in yaptığı *yürümek* fiili kendine dönüktür. Kendisinden başka bir varlığı etkilememektedir. Diğer bir ifadeyle, fiil nesne almamaktadır.

• ***Çocuk yüksek sesle ağladı.***

Bu cümlede de çocuğun yaptığı iş veya eylem "*ağlamak*"tır. Bu fiil çocuğa dönüktür ve fiilin nesne almadığı görülmektedir.²³(GÜLTEKİN İbrahim,2010:s.135)

Geçişli bir fiilin ettirgen yapıya Özneye ve nesneye sahiptir. Nesne, ettirgen yapıya aynen taşındığı için etken cümlelerin öznesi, yukarıdaki örnekte olduğu gibi nesne pozisyonuna taşınmaz. Ettirgen yapıda nesne pozisyonu dolu olduğundan özne için bir sonraki uygun pozisyon; dolaylı nesne pozisyonudur ve etken cümlelerin öznesi, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, dolaylı tümleç pozisyonuna taşınır:

Ali kitabı okuttu.

Ahmet Ali'ye kitabı okuttu

.

Tamirci arabayı tamir etti.

Süleyman tamirciye arabayı tamir ettirdi.

Son örneğimiz üç değerli bir fiilin ettirgen yapılmasıyla ilgilidir. Üç değerli bir fiil bir özneye, nesneye ve dolaylı nesneye sahiptir. Etken yapının nesnesi ve dolaylı tümleci ettirgen yapıya herhangi bir gramatikal ilişki değişimine uğramadan aynen taşınır. Etken cümlelerin öznesi, nesne ve dolaylı nesne pozisyonu dolu olduğu için bunların dışında, uygun olan bir pozisyona taşınmalıdır. Bu uygun pozisyon da zarf

pozisyonudur. Etken cümlenin öznesi, vasıtasıyla / aracılığıyla edatlarından birine eklenerek ettirgen cümlede yer alır.²⁴(<https://muratyayınları.com:S.86>)

2.4.Nesne

Geçişli eylemin anlamını tamamlayan yalın ya da belirtme durumundabulunan sözcüğe **nesne** denir. Bu cümlede *araba* sözcüğü nesnedir ve belirtmedurumu eki almıştır. Geçişli eylemleri kısaca *nesne* alan eylemlerdir, diye tanımlayabiliriz. Bir cümlede nesneyi bulmak için *neyi, kimi* sorularını sorarız

Yalın durum

Ahmet **araba** kullandı.

Fatma **çocuk** seviyor.

Nurten **çiçek** suluyor.

Polis **hırsız** yakaladı.

Belirtme durumu

Ahmet **arabayı** kullandı.

Fatma **çocuğu** seviyor.

Nurten **çiçeği** suluyor.

polis **hırsızı** yakalandı.

²⁵ (HENGİRMEN Mehmet,Mart2006:s.204)

2.5.Nesnesine Göre Fiiller (Özet)

Geçişli Fiiller	Geçişsiz Fiiller	Oldurgan Fiiller	Ettirgen Fiiller
Nesne alabilen fiiller	Nesne alamayan fiiller	“-t”, “-DIr”, “-r” yapım ekleri ile nesne alabilir duruma getirilen fiiller	alabilir duruma getirilen fiiller “-t”, “-DIr”, “-r” ekleriyle işin başkasına yaptırıldığını ifade eden fiiller
Okuyacağım Sevdi Silmiş	Yürüdüm Koştular yüzüyorum	Yürü-t-tüm Koş-tur-dular Yüz-dür-üyorum	Yaz-dır-dım Al-dır-dım Muayene ettiriyor

²⁶(GÜLTEKİN İbrahim,2010:s.137)

Sonuç:

TT’de çatı kavram ve terimine dair tanımlar çatının özüyle ilgili olmayan nitelik yansıttığından bizce tartışmalıdır. Çatı şekillerinin yapı öğelerine, geleneksel terimle özne ve nesneye göre tasnif edilmesi, onların sadece bir cümlenin ve cümlenin görevli birimleri olan özne ve nesnenin varlığına bağlı olarak mevcut olabileceği yanılığısına yol açar. Bizce çatı şekillerinin fiil kelime şekli bileşiminde bulunması herhangi bir yapı öğesine bağlanamayacağı gibi, çatı şekillerinin işlevi de sadece söz diziminde oynadıkları rolle sınırlandırılmaz. Üstelik çatı şekillerinin söz dizimsel değil şekil bilimsel birimler olduğu da unutulmamalıdır. Bu çalışmada her bir çatı şeklinin anlam içeriğini, belirli bir bağıntı ile birbirine bağlı olan, biri fiil kelime şeklinde temsil edilen eylem, diğeri adla dile getirilen nesne olan iki unsurun oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle TT’de çatı kategorisini oluşturan dört özel ulamsal anlam taşıyıcısı (yani ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş çatı şekilleri), fiil tabanı bünyesine getirilerek fiil kelime şeklinde dile getirilen eylem ve adla temsil edilen fail ya da meful olan nesne arasındaki bağlantının karakteri ve eylemin gerçekleştiriliş biçimi hakkında bilgi verir. Ettirgen çatı eylemin onu gerçekleştirmek için teşvik edilen bir nesneyle bağıntılı olduğu, edilgen çatı eylemle bağıntılı olan nesnenin fail değil meful olduğu, dönüşlü çatı failin gerçekleştirdiği eylemin sonucunun doğrudan veya dolaylı olarak kendisini etkilediği, işteş çatı eylemin birden fazla fail tarafından gerçekleştirildiği anlamına sahip fiil şeklidir

KAYNAKÇA:

YAZILI KAYNAKLAR:

HENGİRMEN Mehmet, TÜRKÇE TEMEL DİLBİLGİSİ, Mart (2006)

Prof.Dr. DEMİR Nurettin (Ünite1),Prof.Dr YILMAZ(.Emin Ünite1), GENCAN
Tahir Nejat (Ünite 2-9), TÜRKÇE TEMEL BİLGİSİ, ESKİŞEHİR,Ekim 2011.

Prof.Dr. KORKMAZ Zeynep,Türkiye Türkçesi Grameri(şekilbilgisi),ankara,2009.

4, 8, 9. BÖLÜM DOÇ. DR. GÜLTEKİN,İBRAHİM YABANCI ÖĞRENCİLER
İÇİN TÜRK DİLİ II,2010

İnternetten kaynak:

<https://muratyayınları.com>